

TÜRK DÜNYASI'NDA JEOPOLİTİK ÖZNELERİN DEVAMLILIĞI VE ETKİLEŞİMİ*

Continuity and Interaction of the Geopolitical Subjects in Turk World

*Dinmuhammed AMETBEK***

Öz

Türkler geniş bir coğrafyada yaşamalarından dolayı nadiren tek bir devletin çatısı altında yaşamışlardır. Bu nedenle de yüzyıllardır Türk Dünyası'nın farklı jeopolitik merkezlerden oluştuğu görülmektedir. Tarih boyunca bu merkezlerde çeşitli devletler kurulmuş ve devletler arasında devamlılık söz konusu olmuştur. Nitekim özneler arasındaki etkileşim Türk tarihini oluşturmaktadır. Hazar Denizi'ni merkez olarak düşünürsek, karşımıza dört coğrafi bölge ve dört jeopolitik özne çıkmaktadır. Bu jeopolitik öznelere Kuzey Türk Jeopolitik Öznesi, Doğu Türk Jeopolitik Öznesi, Güney Türk Jeopolitik Öznesi ve Batı Türk Jeopolitik Öznesi adlarını verebiliriz. Günümüzde Türk Dünyası'yla ilgili sağlıklı analiz yapabilmek için bu öznelerin oluşum süreci ve aralarındaki etkileşimi bilmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Özne, Türk Dünyası, Süreklilik, Etkileşim.

Abstract

All along the Turk World consisted of different centres. Throughout history, various states were established in these centres and there was continuity among these states. The interaction between these geopolitical subjects constitutes the Turkish history. If we consider the Caspian Sea as a centre, there are four geographical regions and four geopolitical subjects formed in these regions. They are; the Northern Turkish, Eastern Turkish, Southern Turkish and Western Turkish geopolitical subjects. To make a healthy analysis of the present Turk World, it is necessary to understand the formation process of these geopolitical subjects and the interaction between them.

Keywords: Geopolitics, Subject, Turk World, Continuity, Interaction.

* Makale Geliş Tarihi: 11.11.2018 – Yayına Kabul Tarihi: 06.12.2018

** Dr., Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM)

Avrasya Çalışmaları Masası Başkanı, e-posta: dimash192@gmail.com

Giriş

Türk Dünyası; tarih, siyaset, edebiyat ve uluslararası ilişkiler bağlamında sıkça tartışılan bir konudur. Hatta bu konuyla siyaset bilimcilerinden daha çok edebiyatçıların uğraştıklarını da söyleyebiliriz. Çünkü Türk Dünyası; Türk kültürü ve kimliğiyle ilişkilidir. Son 10-15 yılda bir bilim dalı olarak Uluslararası İlişkiler de kültür ve kimlik konusuyla yakından ilgilenmektedir. Buradaki önemli nokta şudur ki uluslararası politikanın öznesinin ya da diğer bir ifadeyle jeopolitik öznenin ortaya çıkması için önce güçlü bir ulusal ya da bölgesel kimliğin oluşması gerekmektedir. Bu kimliğin coğrafi koşullar tarafından şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda, jeopolitik yaklaşımın bu kimlikleri incelememizde yararlı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu makalede Türk Dünyası, jeopolitik bir yaklaşım çerçevesinde ele alınacaktır.

Çalışmanın amacı Türk Dünyası'ndaki jeopolitik öznelerin tespit edilmesi ve bu öznelerin sürekliliğinin ortaya konulmasıdır. Nitekim Türk Dünyası'nı daha iyi anlamak için mevcut Türk devletlerin bugünkü halini nasıl aldıklarını görmemiz gerekmektedir. Böylece Türk Dünyası bütünleşmesi, Türk Birliği ve bölgenin geleceğine dair daha sağlıklı analiz yapma olasılığı ortaya çıkabilir.

Jeopolitik Öznenin Oluşumu

Jeopolitik, coğrafyanın politika ile etkileşimini ele almaktadır.¹ Nitekim siyasal oluşumların meydana gelebilmesi için belli coğrafi koşulların oluşması gerekmektedir. Aynı şekilde belli coğrafyaların oluşması için de bazı siyasal, kültürel ve toplumsal eylemlere ihtiyaç vardır. Örneğin "Avrupa" kavramı, görüldüğü gibi coğrafi bir terim değildir. Çünkü Avrupa'yı Asya'dan ayıran coğrafi sınırlar yoktur. Genel olarak kıtaları birbirinden ayıran sınırın su olması gerektiğine inanılsa da Avrupa ve Asya, Karadeniz'in kuzeyinde birbiriyle birleşmektedir. Demek ki Avrupa coğrafi bir oluşum değil, siyasi bir oluşumdur. Bu politik oluşumun temelinde Antik Yunan medeniyeti, Roma devlet anlayışı ve Hristiyanlık yatmaktadır.

1 Colin Flint, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, New York 2006, s. 3.

Görüldüğü üzere, jeopolitik disiplini sadece coğrafyanın politikayı etkilemesiyle değil, aynı zamanda politikanın coğrafyayı oluşturmasıyla da ilgilenmektedir. Avrupa terimi örneğinde olduğu gibi bugün kullandığımız pek çok terim coğrafi durumdan daha çok belli güçlerin siyasal yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Örneğin Ortadoğu, Uzakdoğu ve belli ölçüde Avrasya ve Orta Asya terimleri coğrafi değil, jeopolitik terimlerdir.

Böylece jeopolitiği bir yandan coğrafyanın siyasal yapıların oluşmasına etkisi olarak ele alırsak, diğer yandan da siyasal yapının coğrafya üzerindeki etkisi olarak tanımlayabiliriz.² Bu bağlamda belirli bir coğrafya üzerinde kontrol sağlayan ve o bölgede kendine has kültür ve kimlik geliştirebilen siyasi yapıya jeopolitik özne adı verilmektedir. Jeopolitik özne, tarihin akışına göre bazen hanlık bazen imparatorluk ve bazen de bir şehir devleti olabilir. Bugün gelinen noktada, Avrupa'da 1648 yılında başlayan Vestfalya (Westphalia) sürecinden dolayı jeopolitik özneler ulus-devlet halini almıştır. Ancak jeopolitik özneler nasıl oluşursa oluşsun, jeopolitik çerçevede hareket ederler. Onun için uluslararası politikada jeopolitik öznenin gelişiminde süreklilik görülür. Örneğin tarih boyunca bugünkü İran topraklarında kurulan devletlerin Batı Asya, Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya'ya yönelik izlediği politikalar arasında benzerlik vardır. Demek ki İran coğrafyasında varlık gösteren jeopolitik özneler arasında süreklilik söz konusudur.

Türk devlet geleneklerinin sürekliliğiyle ilgili olarak Divanü Lügati't Türk'te Kaşgarlı Mahmut tarafından "El kalır, Töre kalmaz" atasözüyle ifade edilen devletin yok olması halinde bile, devlet anlayışının yok olmayacağı kabul edilmektedir. Bu bakımdan Türk Dünyası'nda kurulan bütün devletler doğrudan ya da dolaylı olarak kendilerinden önce kurulan devletlerin miraslarını devralmaktadır.³ Örneğin Göktürkler tarafından meşruiyet aracı olarak kullanılan "bozkurt" totemi ve onunla ilgili efsane ve söylentiler, Cengiz Han döneminde de tekrarlanmıştır. Dolayısıyla Cengiz Han, Göktürklerin yarattığı devlet anlayışı temelinde hareket etmektedir.

2 Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London 1996, s. 46.

3 Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 31.

Tarihteki Türk jeopolitik özneleri arasındaki süreklilik çoğunlukla açık olarak belirtilmese de bu sürekliliği belirleyen iki temel unsur vardır. Bunların ilki coğrafya, ikincisi de halkın hafızasıdır. Coğrafya, öznenin sürekliliğinin jeopolitik boyutunu oluştururken; halkın hafızası, yani “töre”, özne sürekliliğinin jeo-kültürel boyutunu oluşturmaktadır. Örneğin Osmanlı Devleti’nin tarihsel anlamda Anadolu Selçuklu Devleti’nin devamı olduğu açıktır. Nitekim Osmanlı Devleti, Selçuklu topraklarında kurulmuştur. Üstelik her ne kadar Kayı boyu belirleyici rol oynasa da Osmanlı Devleti’ni kuranların çoğunluğu Selçuklu Devleti’nde yaşayan Türklerdir. Aynı benzetme, Şeybani Özbek Devleti için de yapılabilir. Her ne kadar Özbekler, Timur Devleti’ni yıkarak kendi devletlerini kurmuşsalar da jeopolitik özne açısından Özbek Devleti, Timur Devleti’nin devamıdır.

Türk Coğrafyası ve Türk Jeopolitik Öznelerinin Oluşma Süreci

Türk Dünyası’nı jeopolitik olarak tahlil etmek için önce bu bölgenin coğrafi yapısına dikkat etmemiz gerekmektedir. Coğrafi olarak Türklerin kuzeyde Balkanlar’dan Çin Seddi’ne kadar, güneyde Mısır’dan Hindistan ve Tibet’e kadar geniş coğrafyada yaşadıkları görülmektedir.⁴ Bu kadar geniş coğrafyada yaşayan Türklerin bir merkeze bağlı olarak tek bir siyasi yapı oluşturmaları oldukça zordur. Nitekim Türkler de nadiren bir devlet altında yaşamışlardır. Dolayısıyla Türk Dünyası’ndaki jeopolitik konusunu ele aldığımızda, bu gerçekleri göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.⁵

Hazar Denizi’ni merkez olarak düşünürsek, karşımıza dört coğrafi bölge ve bu bölgelerde oluşmuş dört jeopolitik özne çıkmaktadır. Bu jeopolitik öznelere Kuzey Türk Jeopolitik Öznesi,

4 Ramazan Özey, “Türk Dünyası Coğrafyası”, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 9(53), s. 145; Kadir Ertaç Çelik, “Türk Dünyasında Kimlik Oluşumunda Belediyelerin Rolü: Kazakistan Belediyeciliği ve Etimesgut Belediyesi Karşılaştırması”, *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu (UTES) Bildiri Kitabı*, Cilt 2, Ankara 29-30 Mart 2018, s. 88.

5 Muzaffer Özdağ, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği*, Çetin Güney, der., Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 196.

Doğu Türk Jeopolitik Öznesi, Güney Türk Jeopolitik Öznesi ve Batı Türk Jeopolitik Öznesi adlarını verebiliriz.

Bu jeopolitik öznelerin boy yapısına bakıldığında, her ne kadar boyların bir jeopolitik öznenen diğerine geçişleri yaşanmışsa da bazı boyların bu öznelerde daha belirleyici rol oynadığı gözlemlenmektedir. Türklerle ilgili ilk olarak Çin kaynaklarında üç ana devletten bahsedilmiştir. Onların birincisi Çin'in kuzeyindeki Hunlar, Çin'in batısındaki Üysinler (Wusun) ve Üysünlerin daha da batısında bugünkü Maveräünnhir'de bulunan Kanglılardır (Kağını). Bu üç devletin zamanla batıya doğru göç ettiği ve böylece Türk Dünyası'nın merkezinin Balkaş Gölü'nden Hazar Denizi'ne doğru kaydığı ifade edilebilir.

Kuzeyde bulunan Hunlar daha sonraki aşamada batıya göç ederek Kuzey Türk Jeopolitik Öznesinin temelini oluşturmuşlardır. Özellikle İrtiş Nehri'nin batısına doğru bölgelerde Hun adını Kıpçak adının değiştirdiğı gözlemlenmektedir. Kuzey Türk Jeopolitik Öznesinin dilsel ve kültürel temelini Kıpçakların oluşturduğu ortadadır. Nitekim kuzey bozkırların Deşti Kıpçak olarak bilinmesi de bununla ilişkilidir.

Üysinler ise Doğu Türk Jeopolitik Öznesinin temelini oluşturmuşlardır. Bugün Jetisu Kazaklarının arasında ve Kırgızların arasında Üysin boyu hala yaşamaktadır. Göktürkler döneminden sonra Karluk ve Uygur boylarının da bu jeopolitik özneyi güçlendirdiğini tahmin edebiliriz. Nitekim Karlukların Jetisu ve Maveräünnehir bölgesine ilerlediğinde, Uygurların Tarım Nehri havzasında daha güçlü olduğu görülmektedir.

Aral Gölü etrafında yaşayan Kanglılar daha sonraki dönemde Oğuz adını alarak batıya göç etmiş ve önce Güney Türk Jeopolitik Öznesi ve daha sonra da Batı Türk Jeopolitik Öznesinin temelini oluşturmuşlardır. Nitekim Kanglı isminin kökeni olan araba anlamındaki "kağını" kelimesi Anadolu'da hala kullanılmaktadır.

Coğrafi olarak *Kuzey Türk Bölgesi*, Balkanlardaki Karpat Dağları'ndan Tanrı Dağları'na kadar uzanan bozkırlardır. Burası

Türk kültürünün beşiği ve Bozkır medeniyetinin oluştuğu coğrafyadır.⁶ Bu bölgenin çoğunluğu bugün Rusya hakimiyetinde bulunmaktadır. Sadece bu bölgenin doğu kısmı Kazakistan topraklarıdır. Bu bölgeye Bozkır adını da verebiliriz.

Türklerin kültürü temelde konargöçer yaşam tarzı üzerine oluşturulduğu için bozkırlar Türklerin doğal yaşam alanıdır. Tarihteki en eski Türk devletlerinin de bozkırlarda kuruldukları bilinmektedir. Türklerin dünyaya bakışı, dini anlayışları, toplumsal ilişkileri ve hatta devlet yapısı da bu coğrafi koşulların etkisiyle oluşmuştur.

Kuzey Türk Jeopolitik Öznesinin tarih boyunca etkileşim içinde olduğu iki komşusu vardır. Bunların biri, doğudaki Çin; diğeri de batıdaki Avrupa'dır. Bu durum bozkırın kendi içinde doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığını göstermektedir. Örneğin Hunlar döneminde Batıya giden Hunlar, Atilla'nın önderliğinde ayrı bir jeopolitik öznenin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Neticede doğudaki Hunlar, Çin'le etkileşim içindeyken; batıdakiler de Romalılarla komşu olmuşlardır. Cengiz Han sonrası dönemde de Altın Orda Devleti'nin yayılma alanı Avrupa ve buna karşılık Kubilay'ın Yuan Devleti'nin alanı ise Çin olmuştur. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde doğu kanadın Çin etkisinde kaldığını ve zamanla asimile olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bugün gelinen noktada Kuzey Türk Jeopolitik Öznesi İrtiş Nehri'nin batısına çekilmiş bulunmaktadır.

Özetle, Türklerin batı ve güney batı istikametinde göç etmelerinden dolayı Kuzey Türk Jeopolitik Öznesinin ağırlığının doğudan batıya kaydığını söyleyebiliriz. Göktürklerden sonra kuzeydeki bozkırlarda Kıpçakların üstünlüğü vardır. Dolayısıyla son bin yıla girildiğinde Kuzey Türk Jeopolitik Öznesi dediğimizde, İrtiş Nehri'nin batısını kapsayan bozkır anlaşılmaktadır. Kuzey Türk Jeopolitik Öznesinin oluşma sürecine bakılırsa, karşımıza Avrupa Hun Devleti, Bulgar Devleti, Hazar Devleti, Kıpçak Devleti ve Altın Orda çıkmaktadır.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 208.

Doğu Türk Bölgesi, Hazar Denizi'nin doğusundan başlayarak Himalayalar'a uzanan bölgedir. Bu bölge; bugünkü İran'ın kuzey doğusundaki Türkmen Sahra'sını, Türkmenistan'ı, Afganistan'ın kuzeyini, Kazakistan'ın güneyini, Kırgızistan'ı, Tacikistan'ı ve Uygur Özerk Bölgesini kapsamaktadır. Doğu Türk Bölgesine "Türk Diyarı" anlamına gelen "Türkistan" adı verilmiştir. Daha sonraki dönemde buraya Maveräünehir, Orta Asya, Merkezi Asya gibi isimler verilmişse de en uygun olanı bu bölge için Türkistan adının kullanılmasıdır.

Doğu Türk Bölgesi, tarih boyunca Türk devletlerinin batı kanadını oluşturmuştur. Örneğin Hunların bir kısmı bu bölgeye göç etmiş ve Akhun adını vermiştir. Göktürkler döneminde de kağanlığın doğu kısmı Bumin Kağan'ın kontrolünderken, batı kanadı İstemi Yabđu'nun yönetimine girmiştir. Her ne kadar bölgenin kuzey sınırlarını Aral ve Balkaş gölleri oluştursa da söz konusu bölgenin asıl merkezi Sır Derya ve Amu Derya nehirlerinin etrafıdır.

Bölgenin kendine has kimliğinin gelişmesinde On ok budun Türkçe Devleti, Karluk Devleti, Karahan Devleti, Karakitay Devleti, Çağatay Devleti ve Timur Devleti etkili olmuştur. Bu devletler Doğu Türk Jeopolitik Öznesinin oluşma aşamasını şekillendirmişlerdir.

Güney Türk Bölgesi, bugünkü İran'ı ve Güney Kafkasya'yı içine almaktadır. Buradaki Türk jeopolitik öznesinin temelini Oğuz boyları oluşturmaktadır. Güney Türk Jeopolitik Öznesinin oluşma süreci Gaznelilerle başlayıp, Selçuklular döneminde belirgin hale gelmiştir. Daha sonra Harzemşahlar bu sürece etki etseler de söz konusu özne, Cengiz Han'dan sonraki dönemde kurulan İlhanlı Devleti ile daha net bir biçimde şekillenmiştir.⁷

Dördüncü bölge olan *Batı Türk Bölgesi* de Anadolu ve Balkanları kapsamaktadır. Batı Türk Jeopolitik Öznesinin oluşmasında Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı olan Anadolu Selçukluları önemli rol

⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 8.

oynamıştır.⁸ Zaten bu sülalenin kendilerini Selçuk-i Rumi yani Rum Selçukları daha doğrusu Roma Selçukları demeleri ve ilk başkentlerine Erzurum yani “Rum yeri” adını vermeleri, onların açılma yönünün batı olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti de bu jeopolitik öznenin devamıdır. Batı jeopolitik öznesi, Türk Dünyası’ndaki diğer öznelere göre daha gençtir. Ancak burada nispeten daha istikrarlı bir jeopolitik özne olduğu için diğer bölgelerden buraya sürekli göç yaşanmış ve Batı Türk Jeopolitik Öznesi daha dinamik kalmıştır.

Türk Jeopolitik Öznelerinin Etkileşimi

Tarih boyunca Türk Dünyası’nın jeopolitik özneleri etkileşim içinde olmuştur. Bu etkileşim ise daha çok çatışma biçiminde tezahür etmiştir. Bunun sebebi de her Türk devletinin kendini cihan devleti olarak görmesidir. “Cihan devleti” ülküsü, Türk jeopolitik özneleri arasındaki savaşların da asıl nedenidir. Aynı şekilde tarihteki Türk devletlerinin kısa süreli olmalarının sebebi de bu ülküdür. Örneğin bir boy ortaya çıkıp diğerlerini kendi devletini içine alabilir; ancak bu boyun zayıfladığı ilk fırsatta diğer boylar onun yerini almaya çalışır. Mesela 744 yılında Göktürk hakimiyeti dağıldıktan sonra Kırgızlar, Karluklar, Basmıllar ve Uygurlar Göktürk mirası için savaş başlatmışlardır.

Genel olarak Türk tarihine bakıldığında, aynı anda iki ya da üç öznenin bir siyasal yapı içinde bulunduğu görülmüş, lakin bu yapılar kırılgan olmuşlardır. Örneğin Harezmsah Devleti’nin Cengiz Han orduları karşısında yenilgiye uğramasının asıl sebebinin Harezmsah Devleti’ndeki Kıpçaklar ve Oğuzların birbirine olan güvensizliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Türk jeopolitik öznelerinin aynı siyasi yapı içinde bulunduğu nadir dönemlerin biri Cengiz Han dönemidir. Ancak Cengiz Han’ın varisleri kendilerine miras bırakılan yerlerde kendi yönetimlerini güçlendirmeye çalışmış ve bu da o bölgelerdeki jeopolitik öznelerin

⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi: Türkiye’nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi*, Cilt: 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983, s. 397.

gelişme sürecinin devamı olmuştur. Dolayısıyla bu jeopolitik öznelerin etkileşimini daha iyi anlamak için Cengiz Han dönemini dönüm noktası olarak kabul etmemiz gerekmektedir.

Bilindiği üzere Cengiz Han, ölmeden önce işgal ettiği topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştır. Bu paylaşıma göre, Kuzey Türk Jeopolitik Öznesi olarak tanımladığımız Deşti Kıpçak büyük oğlu Cuçi'ye, Doğu Türk Jeopolitik Öznesi olarak tanımladığımız bölge ikinci oğlu Çağatay'a, Çin üçüncü oğlu Ogedey'a ve baba ocağı Moğolistan ise küçük oğlu Töle'ye verilmiştir. Cuçi'nin oğlu Batu bozkırlarda Altın Orda devletini kurmuştur. İran'da ise Ogedey öldükten sonra büyük kağan olarak tahta çıkan Töle'nin oğlu Mönge'nin kardeşi Hülağu, İlhanlılar devletini kurmuştur. Batı Türk Jeopolitik Öznesi Anadolu Selçukları, İlhanlıların kontrolünde olmuştur. Bu devletler her ne kadar kendilerinin Hanbalık'ta oturan Büyük Kağan'a bağlı olduklarını kabul etseler de jeopolitiğin gereği olarak kendi çıkarları doğrultusunda zaman zaman çatışma yaşamışlardır. Özellikle de Altın Orda-İlhanlılar ve Çağatay Devleti-İlhanlılar savaşları çetin geçmiştir. Altın Orda ile İlhanlılar Kafkasya için savaşırken, Çağataylar ile İlhanlılar da Horasan için mücadele etmişlerdir. Ancak buradaki en önemli husus, jeopolitik olarak birbirleriyle mücadele eden bu devletlerin halkları arasında ortak kültür ve kimlik bilincinin bulunuyor olmasıdır. Özellikle boy bazında bakıldığında, aynı boyun bütün Türk devletlerinde bulunması doğal bir olaydır. Örneğin Kerey boyu hem Altın Orda hem İlhanlı İran'ında hem de Çağatay Hanlığı'nda varlık göstermiştir.

Altın Orda döneminde bozkırdaki Türklerin ortak kültürü ve kimliği daha da güçlenmiştir. Özellikle de 14. yüzyılın başında İşlam dininin Özbek Han tarafından resmi din olarak kabul edilesinden sonra, Kuzey Türk Jeopolitik Öznesinin oluşma sürecinin son aşamasına girilmiştir. Bozkırda ortak dil olarak Türk dilinin Kıpçak lehçesi konuşulmuş ve din olarak da İşlam'ın daha hoşgörülü yorumu yaygınlaşmıştır. Özellikle Yesevi öğretisi, bozkır Türklerinin arasındaki hâkim inanç olmuştur. Hatta bu öğretinin yaygınlaşması Özbek Han tarafından desteklendiği için Altın Orda'nın doğu kısmındaki konargöçer Türk boyları, kendilerini

Özbek olarak tanımlamaya başlamıştır.

Çağatay Hanlığı döneminde Doğu Türk Jeopolitik Öznesi de güçlenme aşamasına girmiştir. Daha önce Karluklar ve Karahanlar döneminde oluşan ortak kimlik ve kültür söz konusu dönemde daha da etkili hale gelmiştir. 14. yüzyılın ortasında Çağatay Hanlığı'nın doğu ve batı olarak ikiye bölünmesi, bu jeopolitik özneyi zayıflatmamıştır. Moğolistan (kuzeydeki bugünkü Moğolistan'dan ayrı) olarak tanımlanan Çağatay Hanlığı'nın doğu kanadı Balkaş'ın güneyindeki Jetisu bölgesi ve bugünkü Çin'e bağlı Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni kapsamıştır. Batı kanadı ise Maveraünnehir adı verilen Ceyhun-Seyhun arasını kapsamıştır. Neticede bu batı kanadının güçlü bir jeopolitik özne haline gelme potansiyeli söz konusu olmuştur. 14. yüzyılın sonuna doğru tarih sahnesine çıkan Timur, Çağatay Hanlığı'nın bu potansiyelini kullanmış ve büyük imparatorluk kurmuştur. Çağatay Hanlığı mirasını devralan Timur sülalesi, Çağatay döneminde oluşan kültürü devralarak onu daha da geliştirmiştir. Çağatay dili olarak geçen Türk lehçesi de bu dönemde olgunlaşmıştır.

İlhanlıların yönetimi ise İran devletinin toparlanmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Timur döneminde bu jeopolitik özne Timur devletine bağlı olsa da söz konusu öznenin kimliği zayıflamamıştır. Bu durum, Timur devletinin dağılma sürecinde daha güçlü bir jeopolitik öznenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1501 yılında ortaya çıkan Safevi Devleti, Güney Türk Jeopolitik Öznesinin nihai olarak oluşmasını sağlamıştır. Safeviler sonrasında İran'da kurulan devletlerin hepsi, kendisini Safeviler'in selefi olarak görmüştür. Bu durum bugün de devam etmektedir.⁹

Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlılar tarafından zayıflatılmasından sonra, Batı Türk Jeopolitik Öznesi olma bayrağını Osmanlı Devleti devralmıştır. Osmanlı Devleti'nin batıya doğru açılmasıyla Batı Türk Jeopolitik Öznesi Balkanları da kapsamıştır. Osmanlı Devleti'nin burada güçlü bir Türk-İslam medeniyetini kurduğu ise tartışılmaz bir gerçektir.

⁹ Iran Ministry of Foreign Affairs, "Zarif's Message on 515th Year of Historical Relations between Iran and Russia", <http://en.mfa.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=3&pageid=1997&newsview=437334>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018).

1200 yılından 1500 yılına kadarki dönemi kapsayan süreçte Türk Dünyası'nda yaşanan en önemli dönüşüm din alanında yaşanmıştır. Bu dönemde bütün Türk jeopolitik özneleri İslam kimliğini benimsemiştir. Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle, İslam'ın cihat ve gaza anlayışları Türklerin "gökyüzü altındaki her şeyi kapsayan devlet" anlayışıyla örtüşmüş ve Türkleri sürekli yeni toprakları fethetmeye itmiştir. Bir diğer ifadeyle Türk devlet geleneğinin dinamizmi ve İslam'ın ruhu Türklerin itici gücü olmuştur. Bu durum Afrika'nın içlerine yayılmakta olan Memluk Türkleri için de Avrupa'ya açılmakta olan Osmanlılar için de Hindistan yarımadasındaki Babürler için de Sibiryaya ve Çin'e yayılan Müslüman Türkistan hanlıkları için de geçerlidir. Bir başka ifadeyle Türklerin bütün dünyayı yönetme isteği, İslamiyet'in "din yayma" ülküsüyle örtüşmüştür.¹⁰ Bu anlamda Türk yöneticiler, kendilerini sadece tanrıdan "kut" almış yöneticiler olarak değil; artık "Allah'ın askerleri" olarak görmekteydiler. Bu durum, Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügati't-Türk* eserinde verdiği Hz. Muhammed'in hadisleri ile de desteklenmiştir: "“Yüce Allah: “Benim bir ordum vardır. Ona Türk adını verdim. Onları doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kızarsam Türkleri o ulus üzerine musallat kılarım.””¹¹

Divanü Lügati't-Türk, Türkçe'nin neden öğrenilmesi gerektiğini şöyle anlatır:¹²

“Ant içerek söylüyorum, ben Buhara'nın, sözüne güvenilir imamlarının birinden ve başkaca Nişaburlu bir imandan işittim. İkisi de senetleri ile bildiriyorlar ki, Yalvacımız (Peygamber), “kıyamet belgelerine, ahir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır” buyurmuştu. Bu söz (hadis) doğru ise sorguları kendilerinin üzerine olsun Türk dilini öğrenmek çok gerekli bir iş olur. Bu doğru değil ise akıl bunu emreder.”

10 Niyazi, a.g.e., s. 174.

11 Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 175.

12 Aynı yer.

Aynı eserde verilen hadis de şöyle buyurmaktadır:¹³

“Tanrı, Türk burçlarını yükseltmiş ve onların mülkleri üzerinde felekleri döndürmüştür. Tanrı onlara Türk adını vermiş ve yeryüzüne ilbay kılmış, hakanları onlardan çıkartmıştır. Dünya uluslarının yularların onlar eline vermiş, herkese üstün kılmıştır. Onlarla birlikte çalışanları aziz kılmış ve Türkler onları her dileklerine ulaştırmış, kötülerin şerrinden korumuştur. Onlara hedef olmaktan korunabilmek için, akli olana düşen şey, onların yolunu tutmak, derdini dinletebilmek gönüllerini alabilmek için dilleriyle konuşmaktır.”

Kısacası İslamiyet’i kabul eden Türkler, her tarafta İslam’ın bayraktarlığını yapmışlardır. Nitekim Kuzey Türk Jeopolitik Öznesi, Altın Orda Devleti İslam Dünyası’nın kuzey kalesi haline gelmiştir. Bugünkü Kazak, Özbek, Nogay, Karakalpak, Karaçay Türklerinin Müslümanlaşma süreci Altın Orda döneminde tamamlanmıştır.¹⁴ Doğu Türk Jeopolitik Öznesi Çağatay Hanları döneminde İslamlaşma sürecini tamamlamıştır. 14. yüzyılın ortalarında yönetimde bulunan Toğılık Temir ve onun varisleri Uygur şehirlerinin İslamlaşması için mücadele etmiştir. Daha sonra Çağatay bölgesinde kurulan Timur Devleti ve Şeybani Özbek Devleti’nin de açılma sahası oluşmuştur. Batı Türk Jeopolitik Öznesi olan Osmanlı Devleti ise Avrupa’nın İslam’la tanışması için çalışmıştır. Ancak bu devletlerin ortasında kalan Güney Türk Jeopolitik Öznesine gelince, coğrafi olarak İran’ın “gayri-Müslim açılma alanı” olmamıştır. Bu durum ister istemez İran’da bulunan devletlerin ya Anadolu’da bulunan devletlerle ya Avrasya’da bulunan bozkır devletleriyle ya da Türkistan’da bulunan devletlerle çatışmasını gerektirmiştir. Çünkü İran’daki Türk hanedanları da “cihan devleti” ülküsü peşinde koşmuştur. Ancak bu ülküyü gerçekleştirmek için İslam kaynaklarından gerekçe gösterilmesi büyük önem arz etmiştir. Bu süreçte Türk devlet geleneğiyle Mehdilik anlayışı çakışmıştır. İranlı Türk hanedanlar

13 Aynı yer.

14 Devin DeWesee, *Islamization and the Native Religion of the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1994, s. 68.

da kendi cihan devletlerini kurmada İslami referans bulmuş ve bu doğrultuda kendilerini haklı görmüştür. Safevi Devleti'nin Şii-İslam anlayışını benimsemesi ve bununla paralel olarak Osmanlı Devleti'nin hilafeti eline alması Türk Dünyası'ndaki politik zeminde gelişen çatışmaları halk tabanına taşımıştır.

Türk Dünyası'nın Zayıflaması

Son beş yüz yıla bakıldığında, Türklerin ortak kimlik oluşturmamadıkları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkler arasındaki ortak değerlerin kaybolması, son beş yüz yıllık sürecin sonucudur. Bu süreçte yaşanan ilk olay, Osmanlı Devleti'nin hilafeti olarak İslam Dünyası'nın lideri konumuna yükselmesi ve İran'ın da buna tepki olarak Şii İslam'ı benimsemesidir. Söz konusu dönemde İran Türklerinin Şiileşmesi, onların sadece Osmanlılarla ilişkilerini bozmamış aynı zamanda Türkistan ve Bozkır Türkleriyle ilişkilerini de zedelemiştir.¹⁵ Coğrafyamızın tam merkezinde bulunan İran'ın Türk-İslam medeniyetinden kopması, Türk Dünyası içindeki geçişkenliği zayıflatmış ve bu da ortak değerlerin oluşmasını yavaşlatmıştır.¹⁶ Benzer bir şekilde 15. yüzyıldan itibaren dağılma sürecine giren bozkır Türk devleti olan Altın Orda da iç savaşların sonucunda zayıflamıştır. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde bozkırda yaşayan Türklerin neredeyse her boyunun ayrı hanı ve ayrı devleti olmuştur. Bu dağınıklık sadece bozkırlarda değil, Türkistan'da da yaşanmıştır. 16. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başlayan Rusya, bahse konu olan dağınıklıktan da faydalanarak bütün bozkırları kolayca işgal etmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise doğudan gelen Çin ve batıdan gelen Rusya kendi aralarında Türkistan topraklarını paylaşmıştır.¹⁷ 20. yüzyıla gelindiğinde ise bağımsızlıklarını ve devlet olma bilinçlerini kaybetmeyen Türk toplulukları olarak yalnızca Osmanlı Türkleri ve İran Türkleri kalmıştır. Diğer bir ifadeyle, bozkırlar ve Türkistan jeopolitik özne olarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

15 Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), Yaz 2004, s. 130.

16 D. Mehmet Doğan, *Türkistan-Türkiye Gergefinde İran*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 8.

17 Seyfettin Buntürk, "Türkistan'da Rus İşgalleri", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 9(53), s. 344.

20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti ve İran önemli bir dönüşüm içerisine girmiştir. İki devlet de jeopolitik öznenin temeli olarak devletin önemli unsuru olan din, bu konumunu yitirmiştir. Aslında bu süreçte Osmanlı Devleti'yle İran'ın Türk medeniyeti temelinde birbirine yakınlaşma olanağı bulunsa da İran'daki Türkler, devletlerinin kurucu unsuru olarak Türk dili ve kültürünü değil, Fars dili ve kültürünü benimsemişlerdir. Oysa bahsi geçen dönemde İran bürokrasisinin çoğunluğu Türklerden oluşmuştur. Nitekim dönemin İran Şahı Rıza Han Pehlevi de 1934 yılındaki Ankara ziyaretinde dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile Türkçe konuşmuştur.¹⁸ Bugün bile İran bürokrasisinin önemli bir kısmı Türklerden oluşmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin varisi olarak 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Türklük kimliğini içselleştirerek kendisini tarihteki bütün Türk devletlerinin devamı olarak ilan etmiştir. Türk kimliğinin ve medeniyetinin devamlılığı açısından bu çok önemli bir gelişmedir. Çünkü bu dönemde Sovyetler Birliği tarafından yeniden işgal edilen Türkistan, jeopolitik özne olarak tarih sahnesinde silinmiştir. İran ise Türk kimliğinden vazgeçme yolunu seçmiştir. Bu durumda Türk Dünyası'nda bağımsız devlet olarak bir tek Batı Türk Jeopolitik Öznesi ayakta kalmıştır. Ayrıca Türkiye'nin hem devlet hem toplum olarak diğer Türk topluluklarına sahip çıkması da Türk Dünyası adına umut verici bir gelişme olmuştur.¹⁹

Türkiye'nin tersine İran'ın Farslaşması, Türk Dünyası için büyük kayıptır. Ancak İran'ın Farslaşmasında, Türklerin önemli katkısı da olmuştur. Bu konuda Touraj Atabaki şu tespiti yapmaktadır:²⁰

“İran konusuna gelince, İran milliyetçiliğinin Rıza Şah döneminde ortak dile dayanan milliyetçilik üzerine ve Şah'ın İran'da

18 Alidad Mafinezam-Aria Mehrabi, *Iran and Its Place among Nations*, Praeger, London 2008, s. 56.

19 Mehmet Seyfettin Erol, “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış Kitap, Ankara 2011, s. 37.

20 Touraj Atabaki, “Recasting Oneself, Rejecting the Other: Pan-Turkism and Iranian Nationalism”, Willem van Schendel-Erik j. Zuërcher, der., *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World: Nationalism, Ethnicity and Labour in the Twentieth Century*, I.B.Tauris, 2001, s. 66.

modern bir ulus-devlet yaratma konusundaki çabasının başarısının sonucu mahiyetinde bir devlet ideolojisi olarak doğduğu iddia edilmektedir. Ancak sıklıkla ihmal edilen şey, İran milliyetçiliğinin köklerinin; on dokuzuncu yüzyılın politik karışıklıkları ve 1905-1909 yıllarındaki Anayasa Devrimi'nin (yani meşrutiyetin) hemen ardından yaşanan devletin dağılması sürecinde yattığı konusudur. Aslında bu dönemde "İranlılık", bütün "ötekiler"e karşı duran bir merkeze bağlı "saf İran" olarak toprak bütünlüğünü inşa etmek için savunmacı bir söylem olarak yavaş yavaş şekillendi. Sonuç olarak, zamanla ülke aydınları arasında İran savunma milliyetçiliğinin oluşmasına katkıda bulunan bir yabancı düşmanlığı ortaya çıktı. Dikkate değer husus, genel kanaatin tam tersine bir merkeze bağlı İran toprak bütünlüğü inşasında önde gelen liderlerin çoğu, ulusun itibari etnik grubu Perslerden değil, ana dili Farsça olmayan etnik gruplardan ve özellikle Azerbaycanlılardan çıktı."

Bu tespit İran'ın Türk jeopolitik öznesi olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Recep Albayrak, Pan-Aryaizm ve Pan-İranizm; yani Fars milliyetçiliğinin temelini atan aydınların isimlerini verirken onların Türk olduklarını vurgulamaktadır. Bunların önde gelenleri Seyyid Ahmed Kesrevi, Hüseyin Kazımzade İranşehr Tebrizi, Müşfik Kazimi, Mahmud Afşar, Müsteşar'üd-Dövlə Tebrizi, Resizade Şafak Tebrizi, Muhammed Kazvini ve Murtaazavi'dir.²¹ Benzer bir biçimde Rıza Şah Pehlevi'nin annesinin Türk olduğu ve 1925-1933 yılları arasında başbakan olan Abdülhüseyin Teymurtaş'ın da Türk olduğu bilinmektedir. İran'da etkili olan ve hala da öyle olmaya devam eden Türklerin neden Türklük kimliğinden uzak durduğu meselesi ise ayrı bir araştırma konusudur. Ancak burada vurgulanması gereken konu, İran'ın Türk kimliğinin kuzeydeki Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne kaydığıdır. Dolayısıyla bu dönemde her ne kadar Azerbaycan Sovyetler Birliği'nin bir parçası olsa da cumhuriyetin Güney Türk Jeopolitik Öznesinin devamı olarak çok büyük potansiyeli vardı.

21 Recep Albayrak, *Türklerin İnanı: Yakın Gelecek*, Cilt: 1, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 628.

Soğuk Savaş Sonrası Türk Jeopolitik Özneleri

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası politikada Türkleri temsil eden yegâne devlet olarak hareket etmiştir.²² Sovyetler Birliği'nin dağılması ise ortaya Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türk devletlerinin çıkması Türkiye'nin yalnızlığına son vermiştir. Bu genç devletlerin Türk kimliğini benimsemelerinde Türkiye'nin rolüne dikkat çekmek gerekmektedir.²³ Çünkü Sovyet rejimi bozkırdaki Türkler olarak tanımlayabileceğimiz Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Nogaylar, Kumuklar, Karçaylar, Çuvaşlar, Hakaslar ve Kazakları yoğun bir biçimde asimilasyon politikasına maruz bırakmış ve hatta bazı bölgelerde soykırım olarak nitelendirilebilecek katliamlar yapmıştır. Türkistan'da ise ilk olarak bu Türk kimliğini hatırlatan "Türkistan" adı yok edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Türkistan bölgesini Türkmen, Özbek, Kırgız ve Tacik kimlikleri temelinde ayrı cumhuriyetler oluşturulmuştur. Dolayısıyla, 1991 yılında bozkır ve Türkistan Türklerine "Türk müsün?" sorusunu yönelttiğinizde, alacağınız cevap "Hayır, Türk değilim" olmuştur. Cengiz Aytmatov'un tabiriyle, bu bölgedeki Türkler neredeyse birer "mankurt" halini almışlardır. Göktürk Abideleri'nde de yer aldığı gibi "Türk Bekleri Türk adını unutmıştu.". Söz konusu dönemde yalnızca Azerbaycan Türkleri, Türklük konusundaki bilinci korumayı başarmıştır. Dolayısıyla 1991 sonrası süreçte, bu yeni devletlerin Türk adını hatırlamalarında Türkiye önemli bir rol üstlenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni Türk devletlerin bağımsızlıklarından bu yana çeyrek asırdan fazla zaman geçmiştir. Bu dönemde Kuzey, Doğu ve Güney Türk bölgelerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. İlk olarak Kazakistan, Türk Dünyası'nda

22 Mehmet Seyfettin Erol, "20. Yıldönümünde Türkiye-Türk Dünyası: Sorunlar, Arayışlar ve Gelecek", Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, *TÜRKSAY Türk Dünyası 20 Yıllığı: Tahliller, Değerlendirmeler, Öngörüler ve Özeleştiriler*, TÜRKSAY, İstanbul 2011, s. 43; Mehmet Seyfettin Erol-Kadir Ertaç Çelik, "Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), Kış 2017, s. 24.

23 Mehmet Saray, "Türkiye İle Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler Nasıl Başladı? Bir Uzman Bakışı", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 9(53), s. 89.

önemli konuma yükselmiştir.²⁴ 1991 yılında Rusya Federasyonu tehdidi ve ülkedeki ciddi Rus varlığından dolayı kendilerini Türk olarak tanımlamaktan çekinen Kazaklar, bugün gelinen noktada kendilerini Türk Dünyası'nın merkezi olarak görmektedirler.²⁵ Türk Dünyası jeopolitiği bağlamında Kazakistan'ın bozkır jeopolitik öznesinin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kazakistan'ın kendisini "Ulu Dala Eli" yani "Büyük Bozkır Devleti" olarak tanımlaması ve Kazak ulusal tarihinde Altın Orda konusunun bolca işlenmesi de bu tespitimizi doğrulamaktadır. Ayrıca Kazakistan başkentinin güneydeki Almatı'dan kuzeye Astana'ya taşınmasını da onun Türk Dünyası'nın kuzeyindeki jeopolitik özneye dönüşmesinin simgesi olarak değerlendirebiliriz.²⁶

Türk Dünyası'nın Aksakal'ı olarak tanımlanan Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in bölgedeki etkin politikası, Kazakistan'ın Kuzey Türk Jeopolitik Öznesine yakışır biçimde hareket ettiğinin göstergesidir. Nazarbayev, Türk Dünyası bütünleşmesi için elinden geleni yapmaktadır. Kazakistan'ın Türk Keneşi ve TÜRKSOY gibi örgütlerdeki etkinliği de oldukça önemlidir.²⁷ Kazak aydınları da ülkelerinin Türk Dünyası'ndaki ve özellikle kuzeydeki Türklere sahip çıkma konusundaki sorumluluğunun farkındadır. 2010 yılında Astana'da açılan Uluslararası Türk Akademisi'nin de bu bağlamda önemli faaliyetler gerçekleştirdiği bilinmektedir. Örneğin dünyaca ünlü Nogay Türkü dombıra sanatçısı ve Rusya vatandaşı Aslanbek Sultanbekov'un Astana'da ikamet etmesi de tesadüf değildir.

Her ne kadar Kazakistan Kuzey Türk Jeopolitik Öznesi olarak görülse de aslında Kazakistan'ın güney tarafı Türkistan bölgesinde bakmaktadır. Burada Türk Dünyası'nın ortak değeri olan Ahmet

24 Mehmet Seyfettin Erol, "Büyük Kazakistan Projesi ve 2050 Stratejisi", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 9(54), s. 1565.

25 Kadir Ertaç Çelik, "Kazakistan'da Kimlik ve Dış Politika", Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, ed., *Türk Dünyası 25 Yılı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 154.

26 Dinmuhammed Ametbek, "Kazak Ulusal Kimliğinin İnşasında Yeni Başkent Astana'nın Önemi", *ANKASAM*, 8 Temmuz 2018, <https://ankasam.org/kazak-ulusal-kimliginin-insasinda-yeni-baskent-astananin-onemi/>, (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

27 Mehmet Seyfettin Erol, "Türk Dünyasının Bütünleşmesinde Kazakistan ve "Aksakal Faktörü"", *ANKASAM*, 10 Eylül 2018, <https://ankasam.org/turk-dunyasinin-butunlesmesinde-kazakistan-ve-aksakal-faktoru/>, (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

Yesevi'nin Kazakistan'ın Türkistan şehrinde bulunması oldukça önemlidir. Bu şehirde bulunan Hoca Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi, Rusya'nın Sakalarından Moldova'nın Gagavuzlarına kadar bütün Türk topluluklarından öğrenci kabul etmektedir.²⁸ 2018 yılının Haziran ayında Nazarbayev'in Türkistan şehri bulunan Güney Kazakistan İli'nin merkezini Şımkent'ten Türkistan'a taşıma ve ilin adını Türkistan olarak değiştirme kararı bu bağlamda çok önemlidir. Kazakistan, bu hamlesiyle Doğu Türk Jeopolitik Öznesi sorumluluğundaki bölgeye açılım yapmıştır.

Astana'nın Türkistan coğrafyasındaki bu etkinliği, Doğu Türk Bölgesinde henüz güçlü bir iradenin ortaya çıkmamasından kaynaklanmaktadır. Bölgede bulunan Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan farklı nedenlerden dolayı Doğu Türk Jeopolitik Öznesinin devamı konumunda değiller.

Hazar kıyısındaki Türkmenistan, "tarafsızlık statüsü"nden dolayı Türk Dünyası politikasında daha çekimser davranmaktadır. Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Uygur bölgesi arasında bulunan Kırgızistan, Türk Dünyası'nda etkin olmaya çalışmaktadır. Ancak ülkenin hem ekonomik zayıflığı hem de siyasal istikrarsızlığı Kırgızistan'ın etkin olmasını engellemektedir.

Aslında Türkistan jeopolitik öznesi olma mirasını devralmaya aday ülke Özbekistan'dır. Ne var ki İslam Kerimov döneminde ülkenin içine kapanması Türk Dünyası'na çok şey kaybettirmiştir. Bu bakımdan son iki yılda Özbekistan'ın bölge ülkeleriyle kucaklaşması sevindirici bir gelişmedir. Özbekistan'ın Türk Keneşi'ne üye olması durumunda, onun Türkistan jeopolitik öznesine dönüşme ihtimali daha da güçlenecektir. Özbekistan'ın sadece Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la ekonomik bütünleşmesini hızlandırmakla kalmayıp, Afganistan'da da istikrar unsuru olması beklenmektedir. Bu durumda Kazakistan'ın Rusya Federasyonu içerisindeki Türklerle ilgilendiği gibi, Özbekistan'ın da Afganistan'daki Türklerle ilgilenmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle Özbekistan, Türk Dünyası'nın doğusundaki jeopolitik

28 Muharrem Ekşi, "Rusya'nın Kamu Diplomasisi: Dış Politika Davranışlarıyla Çelişme Paradoksu", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 45, 2015, s. 47.

özneye dönüşebilir. Taşkent'in bölgede daha etkin olması ve bölge güvenliği ile barışı adına belli sorumlulukları alması durumunda, bölge ülkelerinin Özbekistan'ın bu girişimlerini destekleyeceğini öngörebiliriz. Aynı şekilde Orta Asya'da ekonomik entegrasyon konusunda Taşkent tarafından atılacak adımlar da bölge devletleri tarafından olumlu karşılanacaktır. Özbekistan'ın Türk Dünyasına yönelik olası etkin tutumu, Türk bütünleşmesinin Türkistan ayağını güçlendirecektir.²⁹

Güney Kafkasya'ya gelince, burada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yükselen yıldız olduğu aşıkardır. Bakü aktif dış politikasıyla Doğu Türkleri ile Batı Türkleri arasında köprü rolü üstlenmektedir. Son iki yılda ise Azerbaycan'ın İran ile ilişkileri hızlı bir şekilde iyileşmektedir. "Güney Azerbaycan" konusunun Bakü-Tahran ilişkilerinde bir güvensizlik sorunu olması nedeniyle gündemden düştüğünü söyleyebiliriz. Her ne kadar İran'da Türk dili konusunda sıkıntılar bulunsa da aslında İran'daki Türkler, devletin efendisi olarak hareket etmektedirler. Bir diğer ifadeyle, İran'daki Türkler, İran devletine sahip çıkmaktadırlar. Örneğin 2017 yılının sonu ve 2018 yılının başında gerçekleşen protesto olaylarında İran'daki Türklerin nispeten sakin ve sağduyulu olduğu görülmüştür. İran'daki İslam rejiminin gevşemesi ve insan hakları ve etnik gruplar konusunda reformlar gerçekleştirmesi durumunda, İran'daki Türk kimliğinin daha da güçleneceğini tahmin edebiliriz.

Sonuç

Sonuç olarak, Türk Dünyası üzerine analiz yaptığımızda, bölge içinde dört jeopolitik öznenin bulunduğunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle Türk Dünyası jeopolitiğinde Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkiye'nin konumları oldukça önemlidir. Türk bütünleşmesinde bu öznelerin hiçbirini göz ardı edilemez. Bu bağlamda Özbekistan'ın bölgede daha etkin dış politika izlemeye başlaması sevindiricidir. Ankara-Astana-Bakü-Taşkent hattının sağlam olması Türk Dünyası'nın geleceğinin daha aydın olacağının garantisidir.

29 Olimjon Sobir, "Türk Keneşi ve Özbekistan", *ANKASAM*, 6 Eylül 2018, <https://ankasam.org/turk-kenesi-ve-ozbekistan/>, (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

Bugün gelinen noktada Türk Dünyası bütünleşmesi kurumsallaşarak devam etmektedir. Türk Keneşi, TÜRKSOY, TürkPA, Türk Akademisi gibi kurumlar Türk Birliği konusunu devlet seviyesinde yürütülmektedir. Türk devletlerinin uluslararası politikada beraber hareket ettikleri görülmektedir. Örneğin Türkiye'nin karşılaştığı sorunlar karşısında Türk devletlerinin Ankara'yı desteklediği görülmektedir.³⁰

Türk devletlerinin diğer bölge ülkeleri ile ilişkilerine gelindiğinde, Türk Birliği'nin kimseye karşı olmadığını belirtmekte fayda vardır. Aksine Türk devletlerinin Rusya ve İran gibi önemli bölge ülkeleri ile ilişkilerinin güçlenmesi, Türk Birliğini daha da sağlam kılmaktadır. Şu aşamada Rusya'nın Türk Dünyası'nın yanında durduğu görülmektedir. Aynı şekilde İran da hem Türkiye hem Türkistan'daki Türk devletleriyle yakın işbirliği geliştirmeye çalışmaktadır. Her ne kadar Pekin, şu aşamada Çin'deki Türklere baskı yapmaya devam ediyorsa da ülkenin "Kuşak-Yol Girişimi" gibi ekonomi politikalarından dolayı normalleşmeye gideceği öngörülebilir. Çin'in Türkistan'a doğru açılması, bölgedeki Türklerin etkileşimini arttıracak ve sonuçta Çin'deki Türk kimliği de güçlenecektir. Sonuç olarak, Türk Dünyası'nın 21. yüzyılda çok daha güçlü uluslararası özneye dönüşeceğini öngörmek mümkündür.

30 Mehmet Seyfettin Erol, "Avrasyacılıktan Türk Avrasyasına Türk Dünyasının Değişen Jeopolitiği", Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, *TÜRKSAV Türk Dünyası 25 Yılı: Tahliller, Değerlendirmeler, Öngörüler, Özeleştiriler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 191.

Kaynakça

AKDEVELİOĞLU, Atay, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), Yaz 2004, s. 129-160.

ALBAYRAK, Recep, *Türklerin İmanı: Yakın Gelecek*, Cilt 1, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

AMETBEK, Dinmuhammed, "Kazak Ulusal Kimliğinin İnşasında Yeni Başkent Astana'nın Önemi", *ANKASAM*, 8 Temmuz 2018, <https://ankasam.org/kazak-ulusal-kimliginin-insasinda-yeni-baskent-astananin-onemi/>, (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

ATABAKI, Touraj, "Recasting Oneself, Rejecting the Other: Pan-Turkism and Iranian Nationalism", Willem van Schendel-Erik j. Zürcher, der., *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World: Nationalism, Ethnicity and Labour in the Twentieth Century*, I.B.Tauris, 2001, s. 65-84.

BUNTÜRK, Seyfettin, "Türkistan'da Rus İşgalleri", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 9(53), s. 339-345.

ÇELİK, Kadir Ertaç, "Kazakistan'da Kimlik ve Dış Politika", Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, ed., *Türk Dünyası 25 Yılı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 149-156.

ÇELİK, Kadir Ertaç, "Türk Dünyasında Kimlik Oluşumunda Belediyelerin Rolü: Kazakistan Belediyeciliği ve Etimesgut Belediyesi Karşılaştırması", *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu (UTES) Bildiri Kitabı*, Cilt 2, Ankara 29-30 Mart 2018, s. 80-96.

DEWESEE, Devin, *Islamization and the Native Religion of the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1994.

DOĞAN, D. Mehmet, *Türkistan-Türkiye Gergefinde İran*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

EKŞİ, Muharrem, “Rusya'nın Kamu Diplomasisi: Dış Politika Davranışlarıyla Çelişme Paradoksu”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 45, 2015, s. 43-56.

EROL, Mehmet Seyfettin, “20. Yıldönümünde Türkiye-Türk Dünyası: Sorunlar, Arayışlar ve Gelecek”, Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, *TÜRKSAY Türk Dünyası 20 Yıllığı: Tahliller, Değerlendirmeler, Öngörüler ve Özeleştiriler*, TÜRKSAY, İstanbul 2011, s. 41-50.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Avrusyacılıktan Türk Avrasyasına Türk Dünyasının Değişen Jeopolitiği”, Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, *TÜRKSAY Türk Dünyası 25 Yıllığı: Tahliller, Değerlendirmeler, Öngörüler, Özeleştiriler, Akçağ Yayınları*, Ankara 2016, s. 189-196.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Büyük Kazakistan Projesi ve 2050 Stratejisi”, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 9(54), s. 1564-1568.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış Kitap, Ankara 2011, s. 7-52.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Türk Dünyasının Bütünleşmesinde Kazakistan ve “Aksakal Faktörü””, *ANKASAM*, 10 Eylül 2018, <https://ankasam.org/turk-dunyasinin-butunlesmesinde-kazakistan-ve-aksakal-faktoru/>, (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

EROL, Mehmet Seyfettin-Kadir Ertaç Çelik, “Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), Kış 2017, s. 15-32.

FLINT, Colin, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, New York 2006.

Iran Ministry of Foreign Affairs, “Zarif's Message on 515th Year of Historical Relations Between Iran and Russia”, <http://en.mfa.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=3&pageid=1997&newsview=437334>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2018).

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 34. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

KAŞGARLI, Mahmut, *Divanü Lugat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

MAFINEZAM, Alidad-Aria Mehrabi, *Iran and Its Place among Nations*, Praeger, London 2008.

NİYZAİ, Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

ÖZDAĞ, Muzaffer, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği*, Çetin Güney, der., Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

ÖZEY, Ramazan, "Türk Dünyası Coğrafyası", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 9(53), s. 144-165.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi: Türkiye'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi*, Cilt: 1, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983.

SARAY, Mehmet, "Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler Nasıl Başladı? Bir Uzman Bakışı", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 9(53), s. 87-93.

SOBIR, Olimjon, "Türk Keneşi ve Özbekistan", *ANKASAM*, 6 Eylül 2018, <https://ankasam.org/turk-kenesi-ve-ozbekistan/>, (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

SPULER, Bertold, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

TUATHAIL, Gearóid Ó, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London 1996.

Structured Abstract

The geopolitical discipline addresses the interaction of geography with politics. There must be certain geographical conditions for the formation of certain political formations. Similarly, certain political, cultural and social actors create certain geographies. In this context, we give the name of “the geopolitical subject” to the political structure which provides control over a specific geography and can develop its own culture and identity in that region. In history, the geopolitical subject can be a khanate, an empire or sometimes a city-state. Due to the Westphalian process that began in 1648 in Europe, current geopolitical subjects are labelled as the nation-state. The Turkish proverb in *Dīwān Lughāt al-Turk* which goes by; “*El qalar, Töre qalmaz*” means that although the political structure disappears, the idea which created that structure will remain. Therefore, there is a sort of continuity among Turkish states in the history. If we consider the Caspian Sea as a centre, there are four geographical regions and four geopolitical subjects formed in these regions. They are; the Northern Turkish, Eastern Turkish, Southern Turkish and Western Turkish geopolitical subjects. To make a healthy analysis of the present Turk World, it is necessary to understand the formation process of these geopolitical subjects and the interaction between them.

Geographically, the northern Turkish region is the steppes from the Carpathian Mountains in the Balkans to the Tian Shan mountains. This is the cradle of Turkish culture and the geography of the Steppe civilisation. Today, most of this region is dominated by Russia. Only the eastern part of this region is the territory of Kazakhstan. Since the Turkish civilisation is mainly based on the nomadic lifestyle, the steppes are the natural habitat of the Turks. The oldest Turkish states in history were established here. The worldview of the Turks, their religious understanding, social relations and even the state structure were formed by the influence of the geographical conditions of these steppes.

The Eastern Turkish region is the region from the east of the Caspian Sea to the Himalayas. This geopolitical region includes

Turkmen lands in the north-east of Iran, modern Turkmenistan, northern Afghanistan, southern Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and the Uighur Autonomous Region. Since the East Turkish region interacted with Persians in Iran, they called this region old Turkistan which means the land of Turks. In the following period, it was Mā warā' an-Nahr (Transoxiana), Central Asia, Middle Asia. However, today, the most appropriate use is Turkistan.

The southern Turkish region includes today's Iran and the South Caucasus. This Turkish geopolitical subject was founded by Oghuz tribes. The process of formation of the South Turkish geopolitical subject begins with the Ghaznavids and becomes apparent in the Seljuk period. Later, even if the Khwarazm Shahs were affected by this process, the subject is formed more clearly with the Ilkhanate State, which was established in the post-Genghis Khan era.

The Western Turkish region, which is the fourth region, is composed of Anatolia and the Balkans. The Anatolian Seljuks, who were the continuation of the Great Seljuk State, played an important role in the formation of the Western Turkish geopolitical subject.

This article argues that modern Kazakhstan is the continuation of the Northern Turkish geopolitical subject, while Uzbekistan the key state in Central Asia is the heir of the Eastern Turkish geopolitical subject. It is interesting to note that Azerbaijan replaced Iran as the Southern Turkish geopolitical subject. Turkey is, no doubt, the Western Turkish geopolitical subject.

It is worth noting that the Turkish integration is not against anyone. Strengthening the relations of the Turkish states with the influential countries of the region such as Russia and Iran make the Turkish integration more robust. At this stage, Russia is supporting the Turk World. Likewise, Iran and Russia are trying to develop close cooperation with Turkey, the Caucasus and Turkestan. Although at this stage Beijing continues to exert pressure on Turks in China, it can be foreseen that the country will move to normalisation due to its Road-Belt Initiative. China's opening to Central Asia will inevitably increase the interaction of the Turks

in the region and, as a result, the Turkish identity in China will be strengthened.

As a result, when the Turk World is analysed, it is necessary to consider that there are four geopolitical subjects in the region. In other words, Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekistan and Turkey's positions are important in the geopolitics of Turk World. None of these subjects can be ignored in from the Turkish integration. In this context, it is pleasing that Uzbekistan started to pursue a more effective foreign policy in the region. The cooperation of the Ankara-Astana-Baku-Tashkent axis is a guarantee of the bright future of the Turk World.